

Kleppa skole ved Flekkefjord. Ei fraflyttet grend og et skolehus ute av bruk. Foto: Leidulf Mydland.

LEIDULF MYDLAND

Nye oppgaver for gamle skolehus

Fastscoleloven av 1860 medførte at det ble bygget over 4000 skolehus. Etter 2. verdenskrig ble det stilt strengere krav til undervisningen, nye sentralskoler ble bygget og grendeskolene lagt ned. Over en generasjon etter at skolene gikk ut av bruk, er mange fortsatt bevart, men få formelt vernet. Fremtidig bruk og forvaltning av skolehusene som kulturminne er en stor utfordring. I vurderingen av dette kan det også reises noen spørsmål ved kulturminnevernets bevaringsideologier og motivene for vern. Disse spørsmål blir vurdert i et forskningsprosjekt som NIKU har satt i gang.

Nye oppgaver for gamle skolehus

I denne og to tidligere artikler om bygging av skolehus etter fastskolereformen av 1860 har jeg sett på bygging av skolehus i Flekkefjord, Suldal og Grimstad.¹ Undersøkelsen omfatter 75 skoler bygget før 1930 og tar for seg 19 skolehus i nåværende Flekkefjord kommune (tidl. Gyland og Nes kommuner), 35 skolehus i Suldal (tidl. Jelsa, Suldal og Erfjord kommuner) og 21 skolehus i Grimstad (tidl. Eide, Landvik og Fjære kommuner).

En epoke er over

I 1936 ble det vedtatt en ny skolelov som innebar økning av skoletiden og innføring av flere fag. Denne loven, sammen med en ny skolelov i 1959, fikk stor betydning for de gamle skolehusene. Mens fastskoleloven av 1860 representerte en videreføring av et desentralisert og lokalt styrt skolevesen, innebar de nye skolelovene en sentral styring av både utdanningens innhold og ikke minst hvor og i hvilke former utdanningen skulle gjennomføres. Loven av 1959 omfattet både by- og landsfolkeskolen, og skulle sikre de samme rettigheter og kvalitet på utdanningen til alle. Ikke minst var Arbeiderpartiet opptatt av denne sentraliseringen, som representerte et virkemiddel for å oppnå en enhetsskole som ga likt tilbud til alle.² Det var ikke mulig å gjennomføre de nye reformene i de gamle grendeskolen og det kom derfor et sterkt påtrykk fra sentrale skolemyndigheter om bygging av nye, store sentralskoler.

Samtidig hadde samfunnet også på andre måter endret seg. Mange hadde flyttet fra bygdene, og utbygging av veinettet gjorde det mulig å frakte elevene fra grise-grendte bygder til bygdesentra. Mens lokaliseringen av skolehus i 1860

tok utgangspunkt i hvor langt elevene kunne gå hver dag, var lokaliseringen av de nye sentralskolene basert på hvor langt det var akseptabelt å kjøre skolebuss. Motstanden mot sentralisering var imidlertid sterk,³ og Landvik kommune (Grimstad) vedtok at «ein kan ikkje sentralisera skulen mot folkeviljen» og «Det vert ikkje dyrare å halda lærar i dei små krinsane enn å betala ut pengar til bilførarar».⁴ På tross av lokale protester, dårlige bygdeveier og utgifter til skoleskyss, var sentraliseringen ikke mulig å stoppe, og i løpet av et tiår var sentralskolene etablert i de fleste kommuner, og de fleste udelte grendeskolen ble stående tomme.

Kvitter seg med skolehusene

Kort tid etter at de gamle skolene var nedlagt, måtte kommunene bestemme seg for hva de skulle gjøre med de gamle skolene. Allerede i 1964 bestemte kommunestyret i Gyland kommune at de syv skolehusene skulle gis til skolekretsene. På dette tidspunktet var «skolekrets» fortsatt et sosialt begrep, og å gi skolen til den kretsen som hadde oppført og brukt skolehuset var naturlig. I vedtektene som ble fastsatt, ble det bestemt at skolene kunne nyttes til «kristelige, humanitære, sosiale, og politiske samvær». Det ble bestemt at skolehuset «ikkje må koma til nedfalls, men haldast i god stand». «Dans, folkeviseleik og bruk av rusdrykk er ikkje tillat, heller ikkje

Fig. 1. Hørte skole i Grimstad, 1884. Nå i bruk som forsamlingshus. Alle foto ved artikkelforfatteren.

Fig. 2. Slåta skole i Flekkefjord, bygget i 1910. En god representant for den fullt utviklede skolehusarkitekturen. Nå i bruk som forsamlingshus.

Fig. 3. Litlehammar skule i Suldal, ikke i bruk og planlagt revet.

banning eller usømelig tale». Skulle kretsen senere ikke ønske å bruke skolen, skulle skolen tilbakeføres til kommunen.⁵

Også i nabokommunen, Nes, ble det i 1962 satt ned en nemnd som skulle se på hva som skulle gjøres med de gamle skolehusene. Det ble vedtatt å beholde to skolehus for fremtidig undervisning, ett ble gitt til Sanitetsforeningen mens ett ble anbefalt solgt da det ikke var noen skolekrets som kunne overta driften. De øvrige syv skolehusene ble alle gitt til kretsene som forsamlingslokale.⁶

I Erfjord ba kommunen Museumsnemnda i 1963 om å utrede hvilke skolehus de ønsket å overta. Det ble vedtatt å bevare to skolehus og flytte disse til en ny tomt. Kommunestyret vedtok også å selge tre skolehus til private.⁷ To skoler var fortsatt i bruk, og det ble bevilget penger til utbedring av disse. Det er verdt å merke seg at ingen av skolehusene i Erfjord ble overdratt til kretsene.

I 1964 vedtok kommunestyret i gamle Suldal kommune å overdra tre av skolene til kretsene som forsamlingslokale og tre ble solgt til private. På dette tidspunktet var allerede to skoler solgt til private.⁸ I Jelsa kommune er det så langt ikke funnet noe vedtak som viser at det ble lagt særskilte føringer for bruken av de gamle skolehusene, men flere var allerede revet, noen var solgt til private, og noen få var tatt i bruk som forsamlingshus eller bedehus.

I Eide kommune i Grimstad ble det bygget to mindre sentralskoler allerede på 1930-tallet,

Hombor og Jortvet skoler. Ett av de gamle skolehusene ble da tatt i bruk som lærerbolig, og de to andre ble solgt og senere brukt som bolighus. Vågsholt skole ble fortsatt brukt som småskole, men etter en tid ble skolen overtatt av kretsen som brukte den som forsamlingshus. I Landvik kommune var det opprinnelig åtte skolehus. Etter at ny sentralskole sto ferdig i 1963, ble fem skoler overført til kretsene, mens de resterende ble solgt til private. Også i Fjære kommune i nåværende Grimstad kommune ble flere av de gamle skolehusene gitt til kretsene som forsamlingshus, men noen ble også solgt til private.

Ved utgangen av 1960-tallet syntes fremtiden for skolehusene å være avklart. Et fåtall var revet, noen var solgt til private og skulle brukes til nye formål, noen var beholdt for fremtidig skolebruk mens mange var tatt i bruk som forsamlingshus og skulle fortsatt være i fellesskapets tjeneste.

Bruken av gamle skoler i dag

I de tre kommunene er fortsatt 25 skolehus forsamlingshus og eid av kretsene. Noen av disse er i aktiv bruk, men flere og flere er lite i bruk, og mange står tomme. Siden flere av kommunene som er undersøkt ligger i Sørvest-Norge, skulle en forvente at mange skolehus var tatt i bruk som bedehus. Dette er imidlertid ikke tilfelle. Da skolehusene ble lagt ned, var den mest intensive bedehusbyggingen over, og kun to skolehus ble tatt i bruk som bedehus. Første gang dette

Fig. 4. Finnvik bedehus i Suldal. Opprinnelig to skolehus som er bygd sammen.

Fig. 5. Stalleland skole i Grimstad. Ombygget til bolig, men inne er den gamle skolestuen med alt inventar bevart.

Fig. 6. Åsarøyna skule i Suldal. Nå fritidsbolig.

skjedde var i 1938, da Tveita skole i nåværende Suldal kommune ble flyttet til Foldøy og brukt til bedehus, og i 1970–72 da de to skolehusene fra Marvik og Finnvik i Suldal ble flyttet til Finnvik og bygd sammen til ett nytt bedehus.⁹

21 av skolehusene er i dag i bruk som bolig eller fritidshus. Enkelte av dem er sterkt ombygde, og det er ikke mulig å se at det opprinnelig har vært en skole. Mange av de tidligste skolehusene hadde en enkel utforming preget av lokal byggeskikk, og selv små bygningsmessige tiltak vil endre lesbarheten av bygningen. Kun én av de opprinnelige skolene er fortsatt i bruk som skole, Andabeløy skole utenfor Flekkefjord.

Høy tapsprosent

Statusrapportene for SEFRAK-registrerte bygninger viser at forsamlingshus og skolehus er de kulturminnene som har størst tapsprosent, og i Tromsø kommune har hele 67 % av forsamlingshusene og skolehusene gått tapt.¹⁰ Også i Nord-Aurdal kommune har det vært et betydelig tap av skolehus.¹¹ Undersøkelsene i Flekkefjord, Grimstad og Suldal viser et tilsvarende bilde. 48 av de 75 skolene som ble bygget, er bevart (64 %), 12 skoler er revet (16 %) og 12 er flyttet til en annen tomt og tatt i bruk til helt andre formål (16 %). De fleste i den sistnevnte gruppen er så sterkt ombygget at det er vanskelig å se at det opprinnelig har vært en skole. Totalt er nærmere 32 % av skolene som ble bygget, tapt. Det er imidlertid forskjeller. I Flekkefjord og Grimstad er nærmere 90 % bevart, mens kun 50 % er bevart i Suldal. Her er også mange i dårlig forfatning, og det foreligger planer om å rive flere av de gjenværende.

Skolehuset som kulturminne

Da skolehusene gikk ut av bruk, ble det i liten grad reist spørsmål om skolene var kulturminner og om dette var grunn til å ta vare på bygningene. Kun i Erfjord ble dette diskutert, og to skolehus ble flyttet til ny museumstomt. Det må karakteriseres som fremsynt at kommunen på et så tidlig tidspunkt erkjente skolehusenes kulturminneverdi. Men i 1983 ble begge skolehusene overført til Ryfylkemuseet som i 2006 solgte dem til private, uten noen krav om fremtidig bevaring.

I de undersøkte kommunene er det vanskelig

Fig 7. Håland og Erøy skule i Erfjord, tatt vare på frem til nå, men i 2006 solgt til private av Ryfylke-museet.

å finne lokalhistorisk litteratur og kommunale dokumenter som omhandler og problematiserer vern av skolehusene, og begrepet «kulturminne» er sjelden eller aldri benyttet om disse bygningene. Ingen skolehus bygget etter fastskolereformen i 1860 er regulert til spesialområde bevaring og ingen er fredet. Det er ikke foretatt en kartlegging av dette på landsbasis, men søk i Riksantikvarens databaser har ikke gitt opplysninger om fredete skolehus bygget etter fastskolereformen. Norges Lærarlags Skulehistorienemnd satte i 1956 i gang et arbeid med å fotografere gamle skolehus, og i en artikkel publisert etter dette heter det at alle større folkemuseer bør sikre seg et typisk skolehus fra sitt distrikt, men at det ellers var ved fotografering og oppmåling at en kunne ta vare på det som hadde kulturhistorisk interesse.¹²

Kulturminnevernet har tradisjonelt fokusert på arkitektur- og kunsthistorie, teknikkhistorie samt opplevelsesverdi, kriterier som i liten grad fanger opp de viktigste sider ved skolehusenes historie. I artikkelen «Vår demokratiske kulturarv» har Grete Swensen lagt vekt på at samlingshusenes kvaliteter primært består i de sosiale egenskapene de besitter.¹³ Det samme gjelder også i stor grad for skolehusene. Deres verdi og betydning ligger primært i den historiske og so-

siale kontekst de ble bygget i, og ikke i de bygningsmessige og arkitektoniske kvalitetene de måtte ha.

Satsing på skolevesen og bygging av faste skoler styrket undervisningen og var et viktig instrument i nasjonsbyggingen i siste halvdel av 1800-tallet. Gjennom skolen ble det etablert en arena for formidling av kunnskap og ideologier, og en styrking og til dels etablering av en felles nasjonal kultur. Skolehusene fikk, i tillegg til å huse undervisningen, en viktig samfunnsbyggende funksjon som bandt bygdene sammen. De ble et viktig samlings- og møtested for mye av den kulturelle aktiviteten i bygda.¹⁴

Undervisningshistorie, nasjonsbygging, skolehusenes betydning i lokalsamfunnet og til dels bygningshistorie er alle vektige argumenter for å ta vare på skolehus. Det er imidlertid et spørsmål om skolebygningene har en rolle og betydning ut over det å fortelle om fortidens enkle skolehusarkitektur, gammel skulehistorie og en fellesskapskultur som er i ferd med å forsvinne. Kan skolehusene som kulturminner ha en mer aktiv rolle, og kan vernet av disse motiveres ut fra hvordan vi ønsker å forme samfunnet i fremtiden? I den sammenheng er det relevant å reflektere over hvilken retning vi ønsker at samfunnet skal utvikle seg, og hvordan vår holdning

Fig. 8. Vågsholt krets samlet i skolen fra 1865.

til og bruk av kulturminnene kan bidra til denne utviklingen.

Felleskap og demokrati

Da Stortinget vedtok bygging av faste skoler, overlot man i stor grad til kommunene og skolekretsene å bestemme om det skulle bygges skoler, hvor disse skulle bygges og delvis undervisningens innhold. Selv om politikerne hadde nasjonale ambisjoner med den nye skolepolitikken, var samfunnet fortsatt i stor grad preget av gammel bondeliberalisme (egenrådighet), og gjennomføringen måtte derfor i stor grad baseres på lokal styring og medvirkning. Viljen til å etablere fellesskapsinstitusjoner var en forutsetning for bygging av skolehus, og skolehusene ble således en indikator på fellesskapets betydning, men også en indikator på fremtidstro og modernitet.

Også da skolene gikk ut av bruk på 1960-tallet skulle fellesskapet fortsatt tilgodeses ved at mange skolehus ble overført til kretsene og brukes som forsamlingshus. Etter at skolene var overdratt til kretsene eller solgt, har kommunene i liten grad viet skolene oppmerksomhet, sett bort fra noe økonomisk støtte som er gitt til drift og vedlikehold av bygningene. Flekkefjord kommune som gjennom mange år har betalt for strøm og forsikring av skolehusene, har fra og med 2003 informert kretsene om at kommunen ikke vil dekke disse utgiftene lenger. Dette ble vedtatt uten at spørsmålet om skolehusenes verdi og betydning ble vurdert eller drøftet.¹⁵

Det er en tendens at forsamlingshusene i stadig mindre grad er i bruk. Flere brukes bare én til to ganger i løpet av året og da ofte til møter eller basar for å samle inn penger til vedlikehold av skolehuset. De personer som kommer på disse møtene eller til dugnadene for å holde skolen ved like, er ofte eldre personer som selv har gått på skolen og derfor bryr seg om å ta vare på bygningen. Fremtiden for skolehusene er derfor usikker. I to av de undersøkte kommunene er flere skolehus blitt solgt til private de siste årene fordi kretsene ikke ønsker å bruke bygningene og derfor ikke lenger vil ha ansvaret for drift og vedlikehold. Gjenspeiler dagens situasjon for skolehusene fellesskapstankens kår i dagens samfunn, allmenhetens syn på kulturminnens verdi og betydning, eller er det andre grunner til at vi nå mister mange skolehus og andre kulturminner knyttet til fellesskapssamfunnet?

Da skolehusene ble overført til kretsene, var lokale lag og foreninger fortsatt interessert i å bruke skolehusene som forsamlingshus. I løpet av de siste 30–40 årene har mye endret seg, og lokal, kulturell og sosial aktivitet i de gamle skolehusene er ikke lenger aktiviteter med størst tilstrømming – forståelig nok. Noen skolehus vil nok i fremtiden bli revet, mens andre vil enten – i regi av kretsene – få ny bruk og huse nye aktiviteter, eller bli solgt til private til fritids- eller bolig. Ny bruk og nye aktiviteter i de gamle skolehusene vil også representere en utfordring for kulturminneforvaltningen. Er alle

skolehus like viktige, hva kan tillates av nye tiltak og bygningsmessige endringer, og hvem skal eventuelt bestemme dette?

Et prinsipp innenfor kulturminneforvaltningen har vært å ivareta et representativt utvalg av ulike bygninger og anlegg. Vern av et representativt utvalg av skolehus kan enkelt gjennomføres ved at ett skolehus i hver kommune bevares som museum og resten rives eller selges til høystbydende uten føringer. Et slikt vern vil langt på vei ivareta de arkitekturhistoriske, bygningshistoriske, undervisningshistoriske, pedagogiske og opplevelsesmessige hensyn og vil være relativt rimelig å gjennomføre. Med vern av et representativt utvalg vil man imidlertid miste det som er kjernen i historien om skolehusene; den lokale viljen til å bygge og drifte noe i fellesskap.

Undersøkelsen har vist at den kommunale forvaltning og lokalmiljøene i liten eller ingen grad har tatt opp og vurdert skolehusenes betydning som kulturminne, og kulturminnebegrepet er nesten fraværende i de kommunale sakspapirene. Dette bør gi grunnlag for bekymring, ikke bare fordi mange skolehus og andre kulturminner går tapt, men også fordi dette reflekterer ansvarsfraskrivelse og fravær av engasjement. Årsakene til dette er trolig ikke mangel på kunnskap og ei heller mangel på engasjerte privatpersoner i lokalmiljøet, men at kommunene i liten grad har blitt tillagt oppgaver på dette feltet, og at ansvaret for vern av kulturminner i stor grad er gjort til et statlig og fylkeskommunalt anliggende.

Bygging av skolehus ble gjennomført for å styrke de demokratiske og folkestyrte organer i samfunnet, og arbeidet ble forankret i kommunene og lokalsamfunnet. Fremtidig vern og forvaltning av skolehus og andre kulturminner med lokal verdi må også baseres på betydelig lokal medvirkning og innflytelse.

En desentralisert beslutningsprosess, hvor kommunene blir pålagt oppgaver på kulturminnefeltet, men gitt betydelig handlingsrom og frihet til å løse oppgaven på ulike måter, vil kanskje resultere i et vern som i større grad reflekterer lokale behov og ønsker, og møte større forståelse i lokalsamfunnet. En desentralisering og demokratisering av kulturminnevernet vil kunne resultere i vedtak og tiltak som ikke alltid er i tråd med kulturminneforvaltningens anbefalinger. Samtidig vil det skape et lokalt engasjement som på sikt vil gi et bedre, mer inkluderende og ikke minst et mer

Fig. 9. Ersdal skole, istandsatt av lokalbefolkningen og brukt som forsamlingshus.

Fig. 10. Litlehammar skule i Suldal. Kateter og pulter er bevart i skolen som planlegges revet.

mangfoldig kulturminnevern, et vern som kanskje i større grad enn i dag vil omfatte skolehusene og det som er kjernen i deres historie, en lokal vilje til å gjøre noe i fellesskap.

Leidulf Mydland (f. 1964) fra Oslo er forsker ved Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) og avdelingsleder i avdelingen for bygninger og omgivelser.

Noter

- 1 Mydland, Leidulf. *Årbok for Norsk utdanningshistorie* 2006 og *Fortidsvern* nr 1 2007.
- 2 Myhre, Reidar. *Den norske skoles utvikling*. 1982, s 136.
- 3 Høigård og Ruge. *Den Norske Skoles historie*. Ny utgave Oslo 1971. s. 252.
- 4 Stuestøl, Olav. *Skoleliv i Landvik*. 1991, s 120.
- 5 Vedtekter vedtatt av Gyland kommune den 15. mai 1964. Arkivert i IKAVA- Kristiansand.
- 6 Referat fra Nes formannskap i 1964, med vedlagt innstilling fra skolshusnemda.
- 7 Erfjord kommunestyre, 21.12.63, sak 105
- 8 Hofftnun, M Hallvard. *Suldal kultursoge, Gamle Suldal*. 1981.
- 9 Kleppa og Rasmussen. *Bedehusene i Rogaland, reise i bedehusland*. 2003.
- 10 Gamle hus nå og da, Status for SEFRAK-registrerte bygninger, Tromsø. 2001
- 11 Gamle Hus nå og da, Status for SEFRAK-registrerte kulturminner. Nord Aurdal. 2000. s. 38.
- 12 Skirbekk, Håvard, *Norsk skuleblad* feb. 1958.
- 13 Swensen, Grete. Vår Demokratiske kulturarv. *Fortidsvern* nr 1/2007
- 14 Høigård og Ruge. *Den Norske Skoles historie*. Ny utgave Oslo 1971.
- 15 Vedtak i bystyret i Flekkefjord 22.05.03.